

УДК 13.2

А. В. Рускевич,
аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ПРОБЛЕМА ФІЛОСОФІЇ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ДИСКУРСУ

Розглядаються проблеми філософії культури в контексті сучасного філософського дискурсу, обговорюються різні гносеологічні підходи до трактування філософії культури та її місце в системі філософського знання. Аналізуються головні тенденції розвитку культури, яка розуміється як сума суспільних досягнень, завдяки яким людина виокремлюється з природи і виходить за рамки біологічної детермінації.

Ключовим поняттям у культурологічному підході в системі філософських наук постає поняття "культура". Аналіз наукової літератури свідчить про різноманіття підходів дослідників до трактування даного багатоаспектного і багатофункціонального явища, яким є культура. Звернемося до провідних положень у розумінні феномена культури, щоб на їх основі виявити суть культурологічного підходу в системі філософського знання.

У філософських працях культура трактується як універсальний механізм, що реалізує і спрямовує поведінку і діяльність особи (А. Г. Здравомислов, В. А. Ядов, О. Г. Дробницький); як сукупність матеріальних і духовних цінностей (В. І. Тугарінов, Ю. І. Єфімов, І. А. Громов, А. І. Арнольдов, М. В. Чавчавадзе та ін.); як спосіб здійснення людської діяльності (М. С. Каган, В. Е. Давидович, Ю. А. Жданов та ін.); як метод творчої самореалізації особистості в різних сферах соціального і духовного життя суспільства (В. С. Біблер, М. С. Злобін, А. М. Леонтьев та ін.). У працях М. А. Бердяєва погляд на культуру здійснюється через призму людської особистості, внаслідок чого культура виступає феноменом духовної людської історії [1: 164].

У системі психолого-педагогічних наук культуру пов'язують з умовою саморозвитку особистості (І. А. Колесникова, С. Ю. Курганов); головним чинником, який сприяє об'єднанню народів, розвиває національну самосвідомість та інтернаціоналістичні орієнтації людей (Ю. В. Арутюнян, Н. М. Лебедева, З. А. Малькова, Л. Л. Супрунова) та ін. Загалом, культура належить до одного з найзагальніших філософсько-соціологічних понять, що охоплює величезний світ явищ і що знаходиться на дуже високому рівні абстракції [2: 32].

Відтак, **метою статті** є розгляд проблеми філософії культури у контексті сучасного філософського дискурсу, що дозволить виокремити різні гносеологічні підходи до трактування філософії культури та з'ясувати її місце у системі філософського знання.

Таким чином, аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що зміст культури включає у свою сферу матеріальні, духовні та художні різновиди людської діяльності, її процеси, продукти і прояви в самій людині.

Отже, багатогранний феномен культури має отримати узагальнення в системі філософського знання. Відповідно, завданням статті є обговорення проблеми філософії культури в контексті сучасного філософського дискурсу.

За справедливим зауваженням Г. І. Гайсиної, недостатньо дати визначення такого багатогранного об'єкту, яким є культура, в одній з наук, оскільки воно неминуче буде пов'язано з внутрішнім змістом цієї науки, її логікою вивчення об'єкту, а тому буде однобічним.

Ми розділяємо думку М. С. Кагана про те, що жодна з конкретних наук не може знайти відповіді на ці питання. Таким чином, масштаб змісту та універсальність виводять їх за межі компетенції всіх конкретних наукових напрямів; відповідно, без знання цього загального не можна зрозуміти конкретне – адже воно є модифікацією загального, варіацією інваріантного [3: 8].

Відтак, можна виокремити чотири основні тенденції в розумінні культури.

Відповідно до першої тенденції, культура розглядається як сума суспільних досягнень, завдяки яким людина виокремлюється з природи і виходить за рамки біологічної детермінації.

Друга тенденція у визначенні культури відокремлює культуру від суспільства, розглядаючи її як сукупність способів організації життєдіяльності людини, як набір зразків і норм діяльності, які задають своєрідну соціальну технологію.

Третя тенденція вбачає в культурі не результати або способи діяльності, а саму продуктивну силу діяльності, творчу здатність, властиву людській суті.

Четверта тенденція формується у зв'язку із становленням семіотики, і в ній культура трактується як специфічна мова або як знакова система.

Усі відмічені трактування культури, на думку автора, доповнюють одне одне і створюють достатньо повну і об'ємну картину культури.

Розкриємо суть провідних філософських підходів, що визначають місце людини в культурі.

Перш за все, підкреслимо аксіологічний підхід до культури, згідно якого вона постає сукупністю матеріальних і духовних цінностей, створених людством. Так, М. З. Чавчавадзе визначає культуру як світ цінностей, що втілилися в реальності, Є. В. Соколов відзначає, що фокус культури – це людські цінності, а П. С. Гуревич уявляє конкретну культуру як комплекс певних цінностей, які створюють смислове ядро зазначеного феномена [2: 41].

Загалом, у науковій літературі можна виділити три основні підходи до визначення аксіологічних категорій: 1) цінність розуміється як значущість предметів і явищ дійсності для людини, їх здатності задовільняти його матеріальні і духовні потреби; 2) до цінностей належать тільки вищі суспільні ідеали; 3) цінність одночасно виявляє значущість і ідеал.

З середини 60-х рр. ХХ сторіччя розробляється діяльнісна концепція, що інтерпритує культуру як сукупність стійких форм і способів діяльності, що закріпилися в людській практиці і суспільній свідомості. Відповідно до даної концепції, фундаментальною властивістю культури, що виражає її суть і інтегрує решту її характеристик, є її здатність бути засобом діяльності людей. Представники діяльнісної концепції здійснюють аналіз культури за двома напрямками. Згідно першому – культура виступає в ролі специфічного способу людської діяльності (Є. С. Маркарян); способу діяльності конкретного соціального суб'єкта (В. Є. Давидович). Прихильники другого напрямку розглядають культуру як низку властивостей, що характеризують людину як універсального суб'єкта суспільно-історичного, творчого процесу.

Наступною концепцією в розумінні культури є особистісно-творча, особливість якої полягає в розумінні під культурою тих людських якостей, які визначають сутнісні сили людини, міру її розвитку як суб'єкта творчої діяльності.

Наголошуючи на реалізації культурою сутнісних сил особи, М. С. Каган відносить до сфери культури саме ту діяльність, в якій людина реалізує, здійснює себе, тобто розкриває, уречевлює в продуктах цієї діяльності свої сутнісні сили [4: 42]. Особистість вступає у взаємодію з культурою відповідно до трьох відносин: вона засвоює культуру, будучи об'єктом культурної дії; функціонує в культурному середовищі як носій і виразник культурних цінностей; створює культуру, будучи суб'єктом культурної творчості [2: 8]. Прихильники особистісно-творчої концепції підкреслюють факт становлення індивіда творчим джерелом самої діяльності – суб'єктом культури.

У даному контексті культури людська діяльність розглядається з погляду того, як і наскільки вона слугує розвитку, вдосконаленню і самореалізації людини. Тим самим ця концепція акцентує увагу на гуманістичній парадигмі розвитку людини, що виявляє особистісно-творчу сутність культури.

Кожна з розглянутих концепцій культури має свою методологічну цінність для вивчення філософських проблем з позицій культурологічного підходу.

Сьогодні, коли ХХ сторіччя стало надбанням історії, можна ясніше уявити, чим він був для культури в цілому і філософії зокрема. Безумовно, що ХХ сторіччя – це триумф неklasичної філософії. Ясно й те, що неklasичне філософствування є запереченням іншої традиції, яку прийнято називати філософською класикою.

Спадкоємцем класичної філософської традиції в ХІХ-ХХ сторіччях відкрито визнав себе тільки марксизм. Одночасно він заявив про себе як про критичне подолання філософської класики. Тут були визнані значущими проблеми і пошуки класичної філософії, але запропоновано принципово інше їх рішення [5 : 23-34].

Інакше відбулася відмова від класичного спадку в численних філософських школах і напрямках, які раніше в нашій літературі називали буржуазними. Наприклад, вже такі мислителі ХІХ сторіччя, як А. Шопенгауер і С. Кіркгор, виступають, перш за все, як антигегельянці, заперечуючи претензії Гегеля та інших представників філософської класики на розумне осягнення дійсності. Відмова від класики тут по суті означає відмову від претензій розуму.

Представники цього напрямку думки в класичній спадщині перш за все відмовляються від ідеї субстанції, введеної ще стародавніми греками для позначення першооснови світу, оскільки головне питання філософії стародавніми греками пов'язувалось з питанням про походження світу. Зрозуміти суть світу означає пояснити, яка сила або причина його породила. Таку продуктивну силу назвали субстанцією. Б. Спіноза згодом довів, що, будучи причиною світу, вона повинна бути також причиною самої себе і своїх власних змін.

Саме від ідеї субстанції як метафізичного забобону пропонують відмовитися в неklasичній філософії. Таким чином, питання про сутність світу тут просто не ставиться як таке, що не має сенсу. А разом з ним з філософії виключається вся натурфілософська проблематика, пов'язана з аналізом природи і основ її існування. Тут виявляється точка розриву неklasичної традиції із сталими натурфілософськими вченнями, бурхливий розвиток яких був характерний для епохи Нового часу. Відтак, це було й розривом також з західноєвропейською теологічною думкою, оскільки для будь-яких релігійно мислячих філософів світ неможливий без Бога, як субстанції, що створила його. Як

бачимо, разом із субстанціалізмом у неklasичній філософії точиться одвічна суперечка між матеріалістами та ідеалістами [5: 7].

Отже, неklasична філософія, як, втім, і класична, найчастіше починає з буття. Проте в цьому випадку мають на увазі не буття зовнішнього світу, а буття свідомості як найближчої до людини реальності. По суті це не тільки найближча, але і єдина реальність, з якою має справу філософ неklasичної орієнтації.

На місце дослідження культури як тієї особливої реальності, яка являє внутрішній світ людини, приходить ідея інтроспективного погляду, добре відомого в класичній філософії. "Інтроспектива" в перекладі українською мовою означає погляд усередину, тобто самоспоглядання, самопізнання, за допомогою якого у філософії традиційно намагалися розібратися в природі людської свідомості. Проте дія самопізнання при цьому розумілася по-різному.

Пригадаємо Р. Декарта, у якого тілесному сприйняттю зовнішнього світу протистоїть самоспоглядання, що відкриває природжені ідеї розуму. Також й І. Кант розрізняв споглядання, направлене зовні, і самоспоглядання, направлене усередину, коли останнє також потребує тілесної основи у формі особливого внутрішнього відчуття — часу.

Як ми бачимо, у Декарта, Канта та інших західноєвропейських мислителів самопізнання протиставляється пізнанню світу як внутрішнє зовнішньому. Принципово інакше підійшов до цього питання І. Г. Фіхте, у якого самоспоглядання і споглядання зовнішнього світу вже не протистоять одне одному, а замикаються одне на одне, утворюючи єдине коло так званої рефлексії. Фіхте вперше береться довести, що без погляду зовні неможливий погляд усередину, і навпаки. Більш того, в русі від суб'єкта до об'єкту, а потім від об'єкту до суб'єкта, на думку Фіхте, і полягає природа свідомості.

Порівнюючи сучасні дослідження в області неklasичної філософії з поглядами Фіхте, можна сказати, що в певному розумінні це є повернення до положень Декарта і Канта. Адже акт рефлексії в багатьох представників неklasичної традиції – це знову погляд усередину свідомості на зразок дофіхтевської інтроспекції. Рефлектувати, на думку Е. Гуссерля, означає проникати в глибини Я, свідомо відволікаючись від того, як це Я відбивається, взаємодіє з об'єктом. Тим самим філософська рефлексія (*reflectio* на латині означає віддзеркалення) знову знаходить ту усічену і неадекватну форму, при якій звертаються до себе, не звертаючись до світу і не залучаючи цей наочний світ до кола самоаналізу.

Отже, для неklasичної філософії характерна відмова від багатьох основних принципів класичної філософії – від безумовної довіри до розуму, від ідеї субстанції як єдиної основи всього сущого, від діалектики як логіки подолання та вирішення протиріч, від історизму та інших важливих завоювань двох з половиною тисяч років історії європейської філософії. Ця тенденція виявляє, на наш погляд, спрямованість сучасної філософії на орієнтальні доктрини, що постає певним результатом розчарування в європейському раціоналізмі.

Відтак, можна говорити про кризу сучасної культури. Ця криза народжується на ґрунті індустріального розвитку, що висуває на авансцену історії те, що називають масою. Маса – це не рід, не селянська община, та не народ, пов'язаний звичними патріархальними засадами життя. У маси – нова психологія та ідеологія, нове ставлення до культури, яке на початку ХХ сторіччя асоціювалося в Росії з міщанською культурою.

Масова культура намагається заглушити культуру у власному сенсі цього слова. Оскільки від культури вимагають, щоб вона відповідала запитам широких мас, культура вироджується у феномен іншого вигляду, який О. Шпенглер назвав цивілізацією. Він протиставляє один одному поняття "культура" і "цивілізація".

Відтак, культура – це живий організм, що розвивається, тоді як цивілізація постає результатом деградації культури. На його думку, в епоху цивілізації, яка є останньою стадією розвитку культури, відбувається закріплення та омертвілення культури. І це відбувається унаслідок того, що вона позбавляється сакрального елементу. Адже саме в ньому міститься вічне життя і розвиток. Культура перетворюється на підсобне знаряддя матеріальної практики людини.

Якщо спочатку культура являє собою духовну практику людини та її твори володіють самоцінністю, то в епоху цивілізації може йтися тільки про практичну значущість її досягнень. Культура, що втілює розвиток живого організму, в епоху цивілізації набуває мертвих форм, коли на зміну оригінальним ідеям приходять шаблони, форми стають порожніми, культура втрачає свій духовний зміст.

Тема кризи європейського суспільства початку ХХ сторіччя вже стала загальним місцем, і як зазначав В. Ф. Ерн, криза культури лежить у корені метафізики, в той час як гуманізм Відродження видихається вже в кантіанстві, в якому людина зведена до гносеологічного суб'єкта, і ця межа кантової філософії відповідала соціокультурним умовам ХІХ сторіччя, і в той час, як соціалізм і революція завойовували для відкинутого гуманістичного початку нові області соціальної та

політичної дії. У той час філософська свідомість сторіччя чудес певним чином розвінчувала ідею чистої людяності через ідеї Ф. Ніцше та інших філософів.

Таким чином, філософія постає певним відбитком сучасного стану кризи культури, а діалектика філософського дискурсу допомагає зрозуміти особливості цієї кризи.

Крім того, цінності цивілізації виступають як знаряддя блокування свідомості людини, перетворюють його на раба техніки і комфорту. Людина цивілізації вже не ставить "проклятих питань", не дошукується глобального сенсу, вона постає всього лише споживачем, легко замінюваним гвинтиком у рамках величезної дегуманізованої системи, "одновимірною" людиною (Г. Маркузе).

Відтак, втрачаючи свою сакральну ланку, культура перетворюється на об'єкт "соціального замовлення", внаслідок чого духовна енергія перемикається і прямує на предмети зовсім не духовного порядку. На відміну від "масової культури", яка розповсюджується повсюдно, елітарна культура, що розвивається, прагне до ізоляції і стає доступною розумінню лише небагатьом "присвяченим". У такій культурі виявляються ознаки смерті, вичерпується джерело життя. За словами Н. А. Бердяєва криза якісної культури закономірна поза духовною революцією у світі, поза релігійним відродженням.

Загалом, смерть культури відбувається внаслідок згасання сакрального в свідомості людини, оскільки культура вже не має джерела світла, за допомогою якого вона здатна поставати творчим початком. Таку "вмираючу" культуру може створювати вже не людина, її може створювати і комп'ютер, а сама культура при цьому перетворюється на віртуальне видовище. В решті-решт, наука, що створила зброю масового знищення, продукує і відповідні культурні зразки. Їх наочним прикладом є так званий "атомний будинок", зруйнований в результаті атомного бомбардування Хіросіми, який японці не стали відбудовувати навмисно, коли в центрі міста існує потворна будівля, що є архітектурною спорудою атомного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бердяев Н. А. Самопознание. – М.: Дзв, 1990. – 336 с.
2. Соколов Э. В. Культура и личность. – Л.: Наука, 1972.
3. Философия культуры. – СПб., "Лань", 1997. – 568 с.
4. Каган М. С. Философия культуры. – СПб.: "Лань", 1996. – 456 с.
5. Мареев С. Н., Мареева Е. В., Арсланов В. Г. Философия XX Века (истoki и итоги). Учебное пособие. – М: Академический Проект, 2001. – 464 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.09. 2008 р.

Рускевич А. В. Проблема філософії культури в контексті сучасного філософського дискурсу.

Рассматриваются проблемы философии культуры в контексте современного философского дискурса, обсуждаются разные гносеологические подходы к трактовке философии культуры и ее место в системе философского знания. Анализируются главные тенденции развития культуры, которая понимается как сумма общественных достижений человечества, благодаря которым человек отделяется от природы и выходит за рамки биологической детерминации.

Ruskevich A. V. Problem of Philosophy of Culture in the Context of Modern Philosophical Discourse.

The problems of philosophy of culture are examined in the context of modern philosophical discourse; different gnosiological approaches to interpretation of philosophy of culture and its place in the system of philosophical knowledge are discussed. The main tendencies of culture's development are analyzed, which is understood as a sum of mankind's social achievements thanks to which the man is differentiated from nature and passes through the frames of biological determination.